

Ercan, Ö. (2020). Klasik şairlerin dilinde Ayasofya ve Sultan III. Ahmed Dönemi'nde Ayasofya'nın yenilenmesine dair iki tarih kıtası. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 1(3), 276-297. <http://dx.doi.org/10.46321/bugu.33>

KLASİK ŞAİRLERİN DİLİNDE AYASOFYA VE SULTAN III. AHMED DÖNEMİ'NDE AYASOFYA'NIN YENİLENMESİNE DAİR İKİ TARİH KITASI*

Doç. Dr. Özlem ERCAN

Bursa Uludağ Üniversitesi ozlemercan@uludag.edu.tr ORCID

Öz

Ayasofya, mimari ve sanat tarihi araştırmalarına konu olmasının yanı sıra tarih sahnesinde devlet adamı, tarihçi, sufi ve dindarların dikkatini çeken bir ibadethane olmuştur. Buna karşılık edebî eserlerde de sanatsal kıymeti, uhrevi ve sosyal yaşantısıyla iz bırakmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde Ayasofya'nın şairlerde nasıl işlendiği üzerinde durulmuştur. Ediplerin dilinde farklı amaçlarla yer eden caminin gazel, kaside, müstakil beyit, tarih kıtaları ve tarih kitaplarında sevgilinin güzelliğinin karşılaştırıldığı bir mabet; sufi ve dindarların bulunduğu bir mekân; duaların kabul edildiği bir ibadethane ve mimarisi ile muhteşem bir yapıt olarak nitelendirildiği görülmektedir. Ardından Sultan III. Ahmed Dönemi şairleri, Dürrî Ahmed Efendi ve Nedim'in tarih kıtaları değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Caminin yenilenme çalışmalarına ışık tutan kıtaların padişahın saltanatının ilk ve son yıllarındaki tadilatlarla yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Dürrî'nin kıtasından 1116 / 1704-1705 tarihinde caminin baştan sona kadar yenildiği; Nedim'in kıtasından ise 1142 / 1729-1730 tarihinde hünkâr mahfilinin genişletildiği bilgisine ulaşılmaktadır. Her iki tarih kıtasının da verdiği bilgilerle restorasyon tarihine katkı sağlayacak nitelikte olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Ayasofya, tarih kıtası, Sultan III. Ahmed, Dürrî, Nedim.

HAGIA SOPHIA IN THE LANGUAGE OF CLASSICAL POETS AND THE TWO HISTORICAL QUATRAINS ABOUT THE RENEWAL OF HAGIA SOPHIA IN THE PERIOD OF SULTAN AHMED III

Abstract

Hagia Sophia; has become a place of worship that writes the attention of statesmen, historians, sufi and religious people in the history scene with the subject of architectural and art history researches. On the other hand, it has left its mark in literary works with its artistic value, otherworldly, and social life.

* Bu çalışma, 28-29 Ağustos 2020 tarihleri arasında düzenlenen *I. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Sempozyumu*'nda sözlü olarak sunulan ve özeti yayımlanan "Sultan III. Ahmed Dönemi'nde Ayasofya'nın Tadilat ve Yenilenmesine Dair İki Tarih Kıtası" adlı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

In the introduction part of the study, it was focused on how Hagia Sophia is handled in poems. A temple where the beauty of the beloved is compared in the ghazel, ode, detached couplet, history quatrains, and history books of the mosque, which is used for different purposes in the language of the litterateur; a place where sufi and religious people meet. It was seen that it was described as a magnificent work with its architecture and a place of worship where prayers were accepted. Then the historical quatrains of the poets of the period of Ahmed III, Dürri Ahmed Efendi and Nedim were evaluated. It was understood that the continents that shed light on the renovation works of the mosque were for the renovations in the first and last years of the sultan's reign. The mosque was renovated from the quatrain of Dürri in 1116 / 1704-1705; from the quatrain of Nedim, it was learned that the sultan's court was expanded in 1142 / 1729-1730. With the information provided by both historical quatrains, it was determined that they could contribute to the restoration of history.

Keywords: Hagia Sophia, historical quatrain, Sultan III. Ahmed, Dürri, Nedim.

Ø. Giriş

Tarih sahnesinin önemli mimari ve dinî yapılarından biri olan Ayasofya; Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine şahitlik etmiş ve her üç dönemde de dinî ve siyasi bir sembol olma özelliğini yitirmemiştir. Bu çerçevede sanat tarihi ve mimarinin de araştırma sahası içinde yer alan eser; edebî eserlerde de sanatsal kıymeti, yapısal özellikleri, uhrevi ve sosyal yaşantısıyla iz bırakmıştır.

Ayasofya, klasik Türk şiirinde adına yazılmış gazel, kaside ve tarih kıtaları yanında tarih kitaplarında da çeşitli vesilelerle anılır. Gazelerde sevgilinin güzelliği ile kıyaslanan ve sosyal yaşantısıyla dikkat çeken bir mekân; kasidelerde sufi ve dindarların bulunduğu ve ibadetin huşu içinde yapıldığı bir mabet olarak yer bulur. Tarih kıtaları ile tarih kitaplarında ise mimarisi ve dinî yaşantısıyla muhteşem bir yapıt olarak anlatılır.

Ayasofya için yazılan şiirler içinde en fazla dikkat çekenlerden biri, Nâbî'nin "Ayasufiyyede" redifli gazelidir. 12 beyitlik¹ zü'l-metâlî gazel, Ayasofya'nın dinî ve manevi boyutunun ön planda tutulduğu ancak mimari özelliklerinin hemen hemen hiç bahsedilmediği bir şiirdir (Erbay, 2018, s. 135). Sadece gazelin 8. beytinde bulunan "ferş-i berrâk-ı ruhâm" ve 10. beytinde yer alan "sahn-ı sâf" tamlamaları mekânın berrak ve saf döşemelerine işaret eder. Klasik şiirin başka beyitlerinde de görüleceği üzere ilk beyitte Ayasofya, Ramazan ayında rintlerin toplaşıp manevi sohbetlerde buldukları bir mekân olarak göze çarpar. Manzume, diğer beyitlerde şairin estirdiği manevi rüzgâra şahitlik eder ve cemaatin ibadet esnasındaki duygularına tercüman olur.

Rûz-ı rûze cem' olur rindân Ayasufiyyede

Halka-bend-i üns olur yârân Ayasufiyyede G. 705 / 1²

¹ Ali Fuat Bilkan'ın *Nâbî Divanı* (1997) adlı kitabında 13 beyitli olarak sehven numaralandırılan gazel, 12 beyitlidir. Şiirin yer aldığı ancak hangi yazmadan nakledildiği belirtilmeyen İskender Pala'nın *Ayasofya ve Şiir* (1999) adlı makalesinde de şiir 12 beyitlidir. Yalnız Pala'da yer alan 8. beyit Bilkan'da, Bilkan'da bulunan 12. beyit de Pala'da yoktur. Bu durumda şiir, eksik olan her iki beyit de kabul edilirse 14 beyitten oluşmaktadır.

² Makalede geçen G., gazel; K., kasidenin kısaltması olup ilk rakam şiir numarasını, ikincisi ise beyit sırasını göstermektedir.

Şeb-be-şeb mânend-i kindil-i fûrûzân Nâbiyâ

İnşirâh-ı dil bulur insân Ayasufiyyede

Nâbî, G. 705 / 12 (Bilkan, 1997, s. 988-989).

XVIII. yüzyıl şairi Pertev'in (öl. 1222 / 1807-1808) kaleme aldığı bir latifede, Ayasofya Camii'nde toplanmış kalabalığın konuşmaları aksettirilirken oruçla arası olmayan kişilerin bu farizadan kendilerini sıyırmak için uydurdukları muzipçe bahane hoş bir nükte ile ortaya konulur. 6 beyitlik kıtada Ramazan ayının on bir ayı aşarak³ gelişini cemaate müjdeleyen Şeyh'in yakınlarında oturup vaaz dinleyenler, boş laf eden Şeyh'e "Düşün, saçma sapan konuşma. Ne güzel on bir ayda gelir, dedin. İdrak et de gitmesin. O hesap üzerine bakacak olursak Ramazan iki yılda bir olur." demektedirler.

Ayasufiyye Câmi'inde bu gün

Didi bir Şeyh zemîn-i saçma-feşân

On bir aylık mesâfe kat' iderek

Size gelmekde şehr-i savm ihvân

Meclis-i vâ'ize yakın yerde

Otururlardı cem' olup yârân

Didiler Şeyh-i herze-güftâra

Eyle endişe söyleme hezeyân

On bir ayda gelür didün ne güzel

Gitmesin dahi itsen e iz'ân

O hisâb üzre bakıcak Şeyhüm

İki yılda bir olmalı Ramazân

Pertev, Latife-âmiz / XLIV (Bektaş, 2017, s. 508-509).

Başka bir beytinde de "Pertev, o put kadar güzel sevgiliyi Ayasofya'da görenler, Kâbe'nin içinde önceden bulunan putlardan kalmış, derler." diyerek sevgilinin güzelliğinden yola çıkarak Kâbe'nin putlarına gönderme yapar. Sevgiliyi "büt, sanem ya da nigâr"a teşbih etmek, başka şairlerde de karşılaşılan bir kullanım olmasının yanı sıra güzelliğin insan yapımı

³ Hicri takvimde 12 ay vardır, aylar yirmi dokuz veya otuzar gün çeker ama Ay günlerine göre, bir ay 29.53 gündür ve 12 ayın toplamı bu hesapla 354.36 gün olarak ortaya çıkar. Yıl ise on iki gök ayının geçmesi ile oluşan 354 günden oluşur. Ancak her 12 ay geçtikçe yılın aynı mevsimi aynı günlere denk gelse de bu gök ayına göre yıl, 354 gün 8 saat 48 dakika 36 saniye sürdüğü için ay yılı güneş yılından 10 gün 20 saat 59 dakika 12 saniye daha kısadır. Bu eksiklik her 33 yılda bir yıl eder; yani 32 güneş yılı yaklaşık olarak 33 ay yılına eşittir (Çağatay, 1978, s. 107).

somut varlıklara benzetilmesinin bir sonucudur. Öte yandan put kadar güzel sevgiliye tapınma isteği; görünüşte yanlış olsa da gerçekte Allah'a, Allah'ın yarattığı güzelliğe karşıdır.

Görenler ol büti dirler Ayasufiyede Pertev

Derûn-ı Ka'bede evvel olan asnâmdan kalmış

Pertev, G. CCCXXXIII / 7 (Bektaş, 2017, s. 164).

Mostarlı Hasan Ziyâ'î (öl. 992 / 1584) ise sevgilinin güzelliğini Ayasofya ile kıyaslar. Şair, güzelliği ile meşhur Ayasofya'ya rağmen sevgilinin yüzü gibi bir mabet bulamaz.

Ben bulımadum câmi '-i hüsnün gibi ma'bed

Meşhûr-ı cihân olmuş egerçi Ayasofya

Mostarlı Hasan Ziyâ'î, G. 8 / 4 (Gürgendereli, 2017, s. 47).

Kastamonulu Nihânî (öl. 953 / 1546'da sağ), Ayasofya'da gördüğü bir güzeli melek olarak vasıflandırır. Klasik şairlerin sevgilinin güzelliğini kıyasladığı soyut varlıklardan biri olan melek, inanışta güzel ve üstün varlıklar oldukları, Allah'ın onları nurdan yaratması, saf ve günahsız oluşlarıyla sevgili için sık sık kullanılan benzetme unsurlarındandır. Şairi bu benzetmeye iten sebepler bunlar olmakla birlikte, söz konusu teşbihte âşıkların ve güzellerin mekânı olan Ayasofya'da yüzleri silinerek kanatları açıkta bırakılan melek mozaiklerinin şairde yarattığı çağrışımın da tesiri olmalıdır. Fatih Sultan Mehmed'in yanında bulunan bazı İtalyan ve Rumların rivayetlerine göre padişah mozaiklerin sökülmesine izin vermemiştir (Eygi, 1994, s. 358). Kubbedeki melek mozaikleri, açıkta kalan mozaiklerden olup⁴ önceleri bir kısmı görülen mozaiklerin üzerleri zamanla azar azar örtülmüş ve nihayetinde XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren hepsi ortadan kaybolmuştur (Eyice, 1991, s. 208).

Bir güzel gördüm bugün ben Ayasofyadan yana

San melekdür indi Hakk emriyle dünyâdan yana

Nihânî, Nazire 178 / 1 (Köksal, 2012, s. 128)⁵.

⁴ Osmanlı Döneminde açıkta bırakılan mozaikler galeride yer alanlardır. Kubbedeki Pantokrator İsa mozaığının kaldırılabilmesi için 50 m yükseklikte bir iskelenin kurulması gerekmiş ancak usta ve mühendislerin surların onarımında ve yeni başkentin diğer imar işlerinde görevli olmaları nedeniyle bu mozaik kapatılamamıştır. Apsis yarım kubbesindeki Meryem ve Çocuk İsa imgesi ise Hz. Muhammed'in Meryem'e duyduğu saygı nedeniyle örtülmeyip pandantiflerdeki Kerubim ve Seraphim'lerin sadece yüzleri silinerek kanatları açıkta bırakılmıştır (Kleinbauer, 2004, s. 62).

⁵ Aynı şiir; Gıynaş, 2010, s. 241'de "Nazîre-i Nihâlî" olarak kaydedilmiştir.

Foto 1: Kubbede yer alan melek mozaiklerinden biri
(<https://www.sanatinvolculugu.com>)

Ayasofya, çeşitli benzetme ve hayallere sebep olurken aynı zamanda dönemin yaşantısına da ışık tutulur. XVIII. yüzyıl şair ve hattatlarından Tırsî (öl. 1140 / 1727 ?), Ayasofya civarını gezinti yeri eylediğini ve özellikle hamamın külhan yerinde yandığını söyler. Hamamın adı geçmemekle birlikte muhtemelen bu hamam, Sultanahmet Meydanı ile Ayasofya Camii arasında yer alan Haseki Hürrem Sultan Hamamı (Bektaş, 2011, s. 30) olmalıdır. Ayasofya'nın çevresini gezenler tarafından görülebilecek güzergâhta olan hamamın erkekler giriş kapısı da Ayasofya'ya bakmaktadır (Bektaş, 2011, s. 36).

Ayasofya etrafı şitâbân olduğum yerdür

Husûsâ külhan-ı hammâmı sûzân olduğum yerdür

Tırsî, G. 49 / 1 (Yılmaz, 2017, s. 75).

Sosyal hayata ışık tutan bir başka şiir ise Ravzî'nin (öl. 1009 / 1600'den sonra) “-um pilav” redifli kasidesidir (Sarıkaya, 2019, s. 321). 21 beyitlik şiirden anlaşıldığı üzere şair, Sultan III. Murad Devri'nde At Meydanı'na kurulan sünnet ziyafetine katılır. Sultan'ın bir yıl önceden hazırlıklara başladığı Şehzade Mehmed'in sünnet merasimine 989 / 1582 yılında Mekke Şerifi, Kırım Hanı, Türkistan ve Hindistan hükümdarları, Alman İmparatoru II. Radlof gibi çok sayıda yabancı davetli, taşra ve merkez teşkilatında önemli görevler üstlenen kişiler katılır (Gökbilgin, 1988, s. 586). Düğün boyunca halka her akşam meydana binden aşağı olmayan sofralar kurulur, pilavlar ve kızartılmış sığırlar ikram edilir (Arslan, 2002, s. 878). Şair, sofrada uzun zamandır hasret kaldığı pilavı görünce ona methiyeler düzer ve tabaklardaki pilavı ihtişamından dolayı Ayasofya'nın kubbesine benzetir.

*Sûr-ı şâhî seyre vardum bir gün Atmeydânına
Salını salını ey nahl-i hırâmânım pilav*

*Ayasofya kubbesi sandum görüp nâ-geh seni
Yüregüm kopdı hemân ey dînüm îmânım pilav*

Ravzî, G. 11 / 13-14 (Aydemir, 2017, s. 74).

Foto 2: Ayasofya Camii (<https://www.diyaret.gov.tr>)

XVIII. yüzyılın şair ve nasirlerinden Ebubekir Kânî (öl. 1206 / 1791), eskiden Ayasofya Camii yakınındaki bir fırında pişirildiğinden bu isimle anılan çörekten (Işın, 2010, s. 21) bahseder. “Kasîde Der-Sitâyîş-i Hazret-i Defterdâr-ı Me’âlî-kirdâr ‘Osman Efendi” başlıklı kasidede İstanbul’un iftar sofralarının vazgeçilmez yiyeceği olan, Ayasofya civarındaki meşhur çörekçide satılan ve halka şeklindeki Ayasofya çöreğinden dem vurur.

*Ayasofîyye civârında çörekçi-i şehîr
Halkavâr ahmer mübeyyaz⁶ turfa kursu'n-nûr olur*

*Ayasofîyye civârında pişer halka çörek
Şehr-i İstanbul içinde gün gibi meşhûr olur*

*İşte ol halka çörekden akşama al gel yetiş
Yoksa zîb-i sofrâ-i iftârumuz⁷ meksûr olur*

Kânî, K. 36 / 79, 98, 99 (Yazar, 2017, s. 90-92).

⁶ Kelime; Yazar, 2017, s. 91’de “mübeyyâz” şeklindedir.

⁷ Kelime; Yazar, 2017, s. 92’de “sofra-iftârumuz” şeklindedir.

Nükte ve hicivleriyle tanınan Haşmet'in (öl. 1181-82 / 1768) Ayasofya'nın buluşma yeri ve sohbet mekânı olduğuna ilişkin bilgi veren şiirlerinden biri de 23 beyitlik "Kasîde-i Ramazâniyye Berây-ı Nazîre-i Merhûm u Mağfûrunleh Vehbî Efendi" başlıklı kasidesidir. Şair, her türden insanın uğrak yeri olan Ayasofya'nın başka bir yüzüne ışık tutar. Sarhoş ve müptelaların Ramazan ayındaki hâllerini anlatırken rintlerin camiye gitseler de küpün dibinden ayrılmadıklarını, nitekim kendisinin de Ayasofya'da teravihe gittiği zaman küpün dibini beklediğini ifade eder. Manzara şudur: Ramazan'da içmeye tövbe eden rintler, onlara şarap küplerini hatırlatan Ayasofya'nın küpleri dibinde sohbete devam etmektedirler. Ayasofya'nın içinde yer alan ve iki adet yekpare mermerden yapılmış küpler, Hellenistik Dönem'e (MÖ 330-30) ait olup Sultan III. Murad Dönemi'nde (982-1003 / 1574-1595) Bergama antik şehriden Ayasofya'ya getirilmiştir (Angı, 2011, s. 56).

Bekleriz biz de Ayasofyada küp dibini

Pây-ı humdan geçemez câmi'e varsa rindân

Haşmet, K. 20 / 16 (Aksoyak ve Arslan, 2018, s. 81).

Foto 3: Ayasofya'nın küplerinden biri
(<https://commons.wikimedia.org>)

Kanunî Sultan Süleyman Dönemi şairi Taşlıcalı Yahyâ (öl. 990 / 1582), İstanbul'da baş gösteren su sıkıntısını dile getirdiği beyitlerde Ayasofya'yı suyolları vesilesiyle anar. Fatih Sultan Mehmed tarafından fetihten sonra yaptırılan çeşmelerin yetersizliği bu soruna yol açarken İstanbul'un sıkıntısını, döneminde esaslı olarak Kanunî Sultan Süleyman çözer. Padişahın emriyle Mimar Sinan'ın İstanbul ve Edirne'de inşa ettiği su sistemleri, Osmanlı Dönemi'nin en önemli su tesislerinin ortaya çıkmasını sağlar (Karakuş, 2019, s. 15). Bu suyolları içinde Kırkçeşme Suyolu; İstanbul'un kuzeyindeki su kaynaklarının bir bölümünü, Başhavuz'da birleştikten sonra Eğrikapı Maksemi'ne, oradan da Topkapı Sarayı'na kadar iletir (Karakuş, 2019, s. 20). Dolayısıyla şairin bahsettiği Ayasofya civarına gelen su da bu yolla temin edilmiş olmalıdır.

Ziyâde kıl Ayasofya suyunu sultânım

Mahalle-i sulahâdur o Ka'be-i sâni

Taşlıcalı Yahyâ, K. 5-46 (Çavuşoğlu, 1977, s. 47).

Aynı beyitte şairin Ayasofya'yı ikinci Kâbe'ye benzetmesi, Kâbe'ye doğru akan suların hayali sebebiyledir. Gerek hac yolunda yer alan ve âdetâ Kâbe'ye ulaşmak için gürül gürül akan Dicle ve Fırat nehirleri⁸, gerek âşığın gözünden sevgilinin Kâbe'ye benzetilen mahallesine akıttığı gözyaşları Kâbe ve su ilgisinin şiirlerde sık sık yer almasına neden olur. Muhtemelen su dağıtmanın, Kâbe'ye su götürmenin, çeşme ve sebil yaptırmanın İslâm dini açısından büyük sevap olduğunu bilen şair, ikinci Kâbe'ye benzettiği Ayasofya'nın susuz kalmamasını istemektedir.

Kapunda ba'z-ı murâdâtımı müyesser kıl

Bu sularun yüzi suyuna eyle ihsânı

Taşlıcalı Yahyâ, K. 5-47 (Çavuşoğlu, 1977, s. 47).

Nişânî mahlasıyla şiirler yazan Celâl-zâde Mustafa Paşa (öl. 975 / 1567), *Târîh-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya (Tuhfetü'l-Mülûk)* adlı eserinde, Ayasofya'yı cennet bahçesine benzetir. Ayasofya'da mutluluk bulan ruhlar olduğunu, oranın kubbe ve duvarlarındaki melek tasvirlerinin güzellikleri dolayısıyla bir cennete benzediğini, orada herkesin maksadına erişecek duayı ettiği takdirde kabul olunacağını anlatır. Son beyitte Ayasofya'nın bir benzerinin de semada bulunduğu dair efsaneyi hatırlatan şair, Ayasofya'ya ibadet için girenlerin de elbette cennete girmiş gibi olacaklarını ima eder. Bu mısralarda binanın mimari özelliklerinden çok, dinî yönü daha fazla işlenir. Ayasofiyeye sözcüğü, "eyâsûfiyye" (ey sufi) şeklinde telaffuz edilecek olursa ortaya başka bir mana çıkar (Pala, 1999, s. 46). Bu beyit de göstermektedir ki Ayasofya, mutasavvıf kişilerin nezdinde önem verilen bir yerdir.

Melek görmege istersen yüri var hâtır-ı şâdi

Ayasofyanun içinde ko tursun bulur ol zâdi

Makâm-ı Cennetü'l-Me'vâ yahûd Firdevs-i sânidür

Behişt olmaz mı ol câmi' melek olıcak üstâdi

Mu'allem oldı gûyâ kim sana ta'lîm ider Cennet

Merîde gerçi remz oldı şüyûh-ı sırrun irşâdi

Yüri var anda ey gâfil eger Firdevs istersen

Sa'âdet ola maksûdun hidâyet eyleye Hâdi

⁸ Müslümanların seyahatleri esnasında kullandıkları yollardan biri, Bağdat'tan Kûfe üzerinden Arap yarımadasına ve Yemen bölgesine giden yoldur ki bu yol ile Mekke'ye ve Medine'ye gidilir, hac ibadeti yerine getirilirdi. Bu dönemde ulaşımında karayollarının yanı sıra kanallar ve nehirler de kullanılırdı. Bağdat ve Basra şehri civarında bulunan kanallar üzerinde ve Fırat, Dicle, Nil gibi nehirlerde de ulaşım yapılıyordu (Erol, 2006, s. 128-129).

Anun gibi dahi bir eyledi mahlûk ol Hâlık

Yedi kat gökler üstinde Ayasofyyedur(ur) adı

Nişânî

(*Târîh-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya*, İstinsah Tarihi: 1165 / 1751-52, yk. 84b).

Ayasofya'nın mutasavvıfların mekânı oluşuna dair başka bir beyit ise Bursalı İffet'e (öl. 1256 / 1840) aittir. "Sûfi" redifli gazelin bu beytinde şair, ezel meclisinin kadehi ile sarhoş olurken sufinin Ayasofya'yı mekân tuttuğunu ifade eder. Böylece sufi, Allah'ın güzelliğinin tecelli ettiği bir mekân olarak gördüğü Ayasofya'da mutlak güzelliği seyretme imkânı bulur.

Bizi mest-i harâbât eyleyen câm-ı ezel kılmış

Sana sahn-ı Ayasofyayı menzil eyâ sûfi

Bursalı İffet, G. 122 / 3 (Arslan, 2018, s. 82).

Ayasofya'nın yapımı veya tadilatlarına ilişkin pek çok efsane mevcuttur. Mabedin inşa edildiği dönemden günümüze gelinceye değin sözlü, yazılı ve elektronik kaynaklarda rastlanan (Aslan, 2009, s. IV) ve klasik Türk şiirine yansıyan efsanelerden biri de Hz. Muhammed'in doğumunun olduğu gece meydana gelen depremde Ayasofya'nın kubbelerinin yıkılışına dairdir. Evliya Çelebi'nin *Seyâhât-nâme*'de bildirdiğine göre 300 kadar papaz; Mekke'ye giderek Hz. Muhammed'in tükürüğünü, mürekkeple elinin basıldığı ceylan derisi kâğıdı, yetmiş deve yükü toprak ve zezem suyunu alıp kubbeyi onarmışlardır (Gökyay, 1996, I, s. 50). Zâtî (öl. 954 / 1547), naatında bu efsaneye telmih yaparken yıkılan mabetlerin içinde Ayasofya'nın da olduğundan⁹, Hz. Muhammed'in tükürüğü olmasa Ayasofya'nın yarasının iyileşmeyeceğinden dem vurur.

Burc-ı vücûda geldiği sâ'at ol âftâb

Bin bir künişt yire geçüp oldılar harâb

Onılmaz idi zahmı Ayasofyanun eger

Mü'minlerin olur o diyü virmese lu'âb

Zâtî, K. 8 / 30-31 (Kurtoğlu, 2017, s. 56).

Tarihçi Hoca Sadeddin Efendi (öl. 1008 / 1599), *Tâcü't-Tevârih* adlı eserinde, Fatih Sultan Mehmed Dönemi'nin anlatıldığı bölümde (Parmaksızoğlu, 1979 s. 294), kendi döneminin Ayasofya'sına ilişkin bilgiler verir. Ayasofya şöyle tasvir edilir: Büyük ve yüksek bir kubbeye sahiptir. Camide on beş bin kişi aynı anda namaz kılabilir. Artık dünyada bir daha bulunması mümkün olmayan mermerlerini anlatmaya kelimeler yetmez. Sarı, beyaz ve somaki mermerden sütunlarının her biri minare gibi yüksek olup yeşil ve kırmızı renktedir. Mimar, onlardan bazılarını tunçtan dökmüştür ve onun binaya verdiği mimari özellik, insanların akıllarını başlarından alır. Dört duvarı ise tezyinatla süslenmiş altın dalgalı mermerlerle kaplıdır. Zemin, rengârenk mermer ile döşenmiş olup camiye gelenler onu hayranlıkla seyrederek. Tabakalar hâlinde yapılmış olan binanın üst katlarına çıkmak için iki yerden yol vardır. Bu

⁹ Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili İslâm tarihi kaynaklarında, doğduğu anda peygamberliğine işaret eden mucizevi olaylar olmak üzere, birçok olağanüstü hadiseler meydana geldiği aktarılır. Ancak bu kaynaklarda, Hz. Muhammed'in doğumu sırasında Ayasofya'nın yıkılmış olduğuna dair bir rivayete rastlanmaz (Aslan, 2009, s. 190).

yollardan birine at koşarak çıksa zorlanmaz (Pala, 1999, s. 47). Kısaca yeryüzünde onun bir eşi benzeri yoktur.

*Bir ulı kubbedür merfû' [u] a'zam
İçinde mahv olur¹⁰ on beş bin âdem*

*Anun mermerleri hiç vasf olunmaz
Misâli anların şimdi bulunmaz*

*Minâr-âsâ sütûnlar sebz ü ezrâk
Sumâkî vü sarı vü ag [u] eblâk*

*Kimisin tuncdan dökmişdür üstâd
'Aceb tavr üzre urmuş ana bünyâd*

*Dahi mevvâc-ı zerrîn mermeri var
Müzeyyen anlar ile çâr-dîvâr*

*Mülevven mermer ile sathı mefrûş
Olur seyr eyleyen hayrân [u] medhûş*

*Mutabbakdur iki yerden yolu var
Segirdüp çıksa olur esb-i rehvâr*

*'Aceb peykerdür ol bünyâd-ı 'âlî
Basît-i hâkde yokdur misâli*

Hoca Sadeddin Efendi (*Tâcü't-Tevârih*, İstinsah Tarihi: ?, 236a-236b).

1. Ayasofya'nın Tadilat ve Yenilenmesine Dair İki Tarih Kıtası

Bizans Dönemi'nde olduğu gibi Osmanlılar zamanında da Ayasofya'nın güzelleşmesi için yapılan tadilat ve eklentiler pek çoktur. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethettikten sonraki yıllarda hemen her padişah döneminde yeni ekleme ve bezemelerle (Necipoğlu, 1993, s.

¹⁰ Parmaksızoğlu, 1979, s. 294'te dize, "Bir anda dolar on beş bin âdem" şeklinde çevrilmiş olup yazmada da kelimeler, "mahv olur" olarak kayıtlıdır.

195-225) Ayasofya abat edilir. Ayasofya'nın güzelleşmesi ve bakımı için oldukça masraflı birçok tadilata imza atan padişahlardan biri de Sultan III. Ahmed (öl. 1149 / 1736) olmuştur.¹¹

Lâle Devri padişahı Sultan III. Ahmed, makalede inceleme konusu içine dâhil olan tarih kıtalarına göre Ayasofya Camii'nin yenilenmesi ve içine birtakım eklemeler yapılması için saltanatının ilk ve son yıllarında faaliyetlerde (saltanat yılları: 1115-1143 / 1703-1730) bulunur. Bu tarih kıtalarının verdiği bilgiler ışığında şu yorumlar ortaya çıkar:

1. Dürrî Ahmed Efendi (öl. 1135 / 1722) tarafından kaleme alınan ve 1116 / 1704-1705 tarihli ilk kıta, caminin kapıdan mihraba kadar yenilenmesi çalışmaları sebebiyle yazılır. Sultan III. Ahmed, 1118-1119 / 1707-1708 yılları arasında onarım çalışmaları yaptırmış olup (Diker, 2010, s. 59) tahta çıktıktan bir sene sonra başladığı bu tadilata dair, kaynaklarda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.¹² Dolayısıyla kıta, restorasyon tarihine katkı sağlayacak niteliktedir.

2. Nedim'in naklettiği 1142 / 1729-1730 tarihine işaret eden kıta ise Ayasofya'daki hünkâr mahfilinin genişletilmesine ilişkindir. Ne var ki sanat tarihçilerinin tespit ettikleri hünkâr mahfilinin tadilatları göz önüne alındığında, ayrıca incelenen tarih kıtaları haricinde Dürrî ve Bosnalı Sâbit'in (öl. 1124 / 1712) mahfilin genişletilmesine ait tarih kıtaları değerlendirildiğinde, tadilatın tarihi hakkında bir ihtilaf doğmaktadır. Çünkü *Dürrî Divanı*'nda yer alan ve mahfilin genişletilmesi hakkında olan 51¹³, 52, 53 ve 55. tarih kıtalarının hepsi (Vural, 2020, s. 205-211) 1118 / 1706-07 tarihine işaret etmektedir. Bu tarihi destekleyen başka bir tarih kıtası ise Sâbit'in "Târîh-i Tevsi'-kerden-i Mahfil Der-Câmi'-i Aysofya" başlıklı (Karacan, 1991, s. 346) manzumesidir. Başlıktan da anlaşılacağı üzere hünkâr mahfilinin genişletilmesi üzerine yazılmış olan kıtada şair aynı tarihi, yani 1118'i verir. Bu durumda Dürrî ile Sâbit'in mahfilin genişletilmesi hakkında verdikleri tarih ile Nedim'inki uyuşmamaktadır. Mahfilin hem 1118 / 1706-1707'de hem de 1142 / 1729-1730'da tadilat gördüğü kabul edilirse tarih kıtaları arasındaki uyuşmazlık ortadan kalkmaktadır. Kaldı ki Akgündüz, Öztürk ve Baş; biri hünkâr mahfilinin genişletilmesine, diğeri dışa çıkıntılı hâle getirilmesine ilişkin iki tadilat¹⁴ olduğunu bildirmektedirler (2005, s. 212). Bu durumda mahfil 1118'de genişletilmiş, 1142'de ise dışa çıkıntılı hâle getirilmek suretiyle genişletilmiş görünmektedir.

1.1. Dürrî'nin Tarih Kıtası

XVII. yüzyıl Klasik Türk şairleri ve özellikle Nâbî'nin etkisinde bulunan Dürrî, tarih düşürmede çok başarılı bir şairdir. Bu başarısını Şeyhî, *Vekâyi' u'l-Fuzalâ*'da (Özcan, 1989, IV, s. 737) "...târîh-gûylukda hod akrânı nâdir" sözüyle ifade eder. Dürrî, yaşadığı dönemde yapılan

¹¹ Sultan III. Ahmed Devri'ne (1115-1143 / 1703-1730) gelindiğine 1118-1119 / 1707-1708 yılları arasında yapılan onarım çalışmalarında, caminin su yolu, su yolu mahzeni, kenefi, lağımı, kurşunları Mahfil-i Hümayun haricinde küşâd ve kemer tamiri muslukları, Mahfil-i Hümayun haricinin genişletilmesi, minarelerin kandil kutuları, perdeleri, müezzin mahfili, su kuyusu tulumbası, medresesi, Fevzi Paşa yakınındaki caminin su yolu, Ayasofya Medresesi ile birlikte musluk, kenef ve su hazinesi tamir edilmiştir. Sultan III. Ahmed, 1129 / 1717 yılında ana kubbenin göbeğine top kandil astırmıştır (Diker, 2010, s. 59).

¹² bk. İkinci, 2014; Diker, 2010; Arıkan, 2019; Akgündüz, Öztürk ve Baş, 2005; Akkaya, 2004; Doğan, 2009 ve Eyice, 1991.

¹³ Vural, 2020, s. 205'te 51. tarih kıtası; 1117 olarak tarihlenmiş olup kıta, ebce hesabına göre tekrar hesaplandığında 1118 tarihi çıkmaktadır.

¹⁴ Akgündüz, Öztürk ve Baş; iki tadilat olduğunu bildirdikleri hâlde ilk tadilatın tarihi konusunda başka bir tarih vermektedirler: "Sâbit adlı bir başka şairin kaydına göre ise III. Ahmed 1123 / 1712 yılında mahfili genişletmiş, 1140 / 1728 yılında dışa çıkıntılı hâle getirmiştir" (Akgündüz, Öztürk, Baş, 2005, s. 212).

birçok esere tarih düşürür (Talay, 1994, s. 35). Tarih düşürdüğü yapılardan biri de Ayasofya'dır. Sultan III. Ahmed'in Ayasofya Camii'ne yaptırdığı yenileme hakkındaki şiir, 29 beyitten müteşekkil bir kıtadır. "Sultân Ahmed Hanun Câmî'-i Ayasofiyyeyi İlbâs Buyurdıkları Târîhdür" başlıklı manzume¹⁵, Sultan'ın methiyle başlar. Yüce hakan Ahmed Han olarak vasıflandırılan Sultan, alışlageldiği üzere temiz kişiliği ile sultanların içinde eşsiz olarak nitelendirilir. Cömertliği yanında ilim ve takva sahibi padişahın amacı, hep hayrat yapmak ve devrindeki eserleri ihya etmektir.

Cenâb-ı hazret-i hakan-ı a'zam ya'ni Ahmed Han

Ki zât-ı pâki olmuşdur selâtîn içre bî-hem-tâ

O sultân-ı keremver pâdşâh-ı sâhibü'l-hayrât

Ki cem' olmuş vücûdında salâh u 'ilm ile takvâ

Hulûs-ı tâm ile hep niyyeti hayrâtadur dâ'im

N'ola ger eylese âsâr-ı cedd¹⁶-i pâkini ihyâ

Kıta 19 / 1-2-3 (Vural, 2020, s. 169).

Sonraki beyitler Ayasofya'nın övgüsüne ayrılır. İki bölüme ayrılabilir methiyenin ilk kısmında Ayasofya'nın uhrevi havası, diğerinde ise mimari özellikleri sergilenir: Rahmet yağın bir yer olan Ayasofya'nın sağlamlıkta dünyada eşi benzeri yoktur. Yedi kattan oluşan semanın içinde en beğenilen kubbeye sahiptir. Kubbesi feleklerin doruğuna çıksa temeli yine yeryüzünde sabittir, bakidir. Öyle bir tarzı, öyle bir güzelliği vardır ki dünyadaki mimarların hiçbiri asla bu mimariyi taklit edemez. Beni Ümeyye (Emeviyye Camii)¹⁷, Şam'ın; Ezher Camii¹⁸ Mısır'ın süsü olsa da İstanbul'daki mabetlerin hası olan Ayasofya, dünya üzerindeki camilerin de en halisidir. Kandilleri âdeta nur âlemini aydınlatır. Duvarları, tavanı, döşemesi ve kemerleri saf mermerdendir. Bu yüzden oraya Cennet denilse yeridir.

Ayasofiyye ya'ni ol mahall-i nûr-ı rahmet kim

Metânetde nazîrin¹⁹ görmemişdür dîde-i dünyâ

Bulunmaz Hak bu kim rûy-ı zemînde misl ü hem-tâsı

Kibâb-ı seb'adan bir kubbe-i mergûbedür gûyâ

¹⁵ Dürri'nin tarih kıtası; Bağrıaçık, 1996, s. 58'de de kayıtlıdır.

¹⁶ Kelime; Vural, 2020, s. 169'da "cidd" şeklindedir.

¹⁷ Şam'da Emevîler Devri'nde yapılmış olan el-Câmiu'l-Ümevî, Câmîu Benî Ümeyye adlarını alan Emeviyye Camii, mimari özellikleri, süslemelerindeki ihtişam ve sahip olduğu manevi değerleriyle önemli bir camidir (Yazıcı, 1995, s. 108).

¹⁸ Ezher, Kahire'de İslâm dünyasının hâlen yaşamakta olan en eski dinî eğitim kurumu durumundaki cami ve etrafındaki külliye'dir (Uzun, 1995, s. 53).

¹⁹ Kelime; Vural, 2020, s. 169'da "nazîrîn" şeklindedir.

'Aceb mi künbed-i vâlâsı çıksa evc-i eflâke
Ki olmuşdur esâsı sâka-i gabrâda pâ-ber-câ

Bu bir bünyâd-ı vâlâ tarz-ı ra'nâ tarh-ı 'âlidür
Ki mi 'mârân-ı 'âlem ana taklîd idemez kat'â

Benî Ümeyye ile câmi'-i Ezher letâfetde
Egerçi Mısır u Şâma virdi revnak her biri ammâ

Sevâd-ı şehri-i İstanbulda bu ma'bed-i hâsı
Cenâb-ı câmi'ü'n-nâs eyledi hâl-i ruh-ı dünyâ

Bu câmi' güyyiâ bir âsmândur 'âlem-i nûra
Ki zeyn itmiş fezâsın kevkeb-i kandîl ser-tâ-pâ

Der ü dîvâr u sakf u tâk u ferşi hep ruhâm-ı sâf
Mahaldür ger dinürse bu makâma Cennet-i a'lâ

Kıta 19 / 4-11 (Vural, 2020, s. 169-170).

Foto 4: Ayasofya'nın mermer sütunları
(<https://arkeofili.com>)

Ayasofya'nın dinî ve günlük yaşantısına ışık tutan, orada solunan havayı bugüne yansıtan diğer beyitler ise şunları aktarır: Onun eşliğinde gönül temizliği ile dua edenlerin devlet ve ahiret işleri kolaylaşır. Orada herkesin duası kabul olmalı ki caminin her köşesi dopdoludur. Cami; rahmet nurlarının indiği makam, Allah'ın has kapısı ve süslenmiş bir İslâm mabedidir. Allah'a niyaz edenlerin emin ve muazzam mekânı, Allah zikrinin bulunduğu bolluk dolu bir ibadethane,

evvelden beri melekler tayfasının tecelli ettiği yerdir. Ayasofya'da seher vakti af dileyenlerin duaları, gök kubbeye kadar ulaşır. Caminin içi ise Kâbe gibi günaha tövbe edenlerle doludur. İnsan ve melekler devamlı etrafında tavaf ettikleri için Kâbe'ye doysalar yeridir.

İden sıdk ile tâ'at âstân-ı pür-safâsında

Ohur ana müyesser devlet-i dünyâ ile 'ukbâ

Nice tâ'at idenler olmasun maksûda nâ'il kim

Veliyyu'llâhdan bir gûşesi hâlî degül aslâ

Mahall-i isticâbet mehbit-i envâr-ı rahmetdür

Sezâdur Hazret-i Hızra olursa mesken ahyânâ

Musaffâ ma'bed-i İslâm u beyt-i hâs-ı Rabbânî

Mu'azzam me'men-i ehl-i niyâz-ı millet-i beyzâ

Mekân-ı zikr-i sübhânî 'ibâdet-hâne-i pür-feyz

Kadîmî cilvegâh-ı kudsiyân-ı 'âlem-i bâlâ

Seher tâ kubbe-i çarha irer gülbâng-i istigfâr

Derûmî tevbe-kârân-ı günâha Ka'bedür gûyâ

Tavâf itmekdedür ins ü melek etrâfını dâ'im

Felekde beyt-i ma'mûra revâdur itse istignâ

Kıta 19 / 12-18 (Vural, 2020, s. 170).

Şair, iki beyitle tekrar padişahı överek Ayasofya'ya olan yardımlarını diğer padişahlardan üstün tutar.

Selâtîn-i selef gerçi buna çok iltifât itdi

Bu şâhenşeh gibi bir kimse ikrâm itmedi ammâ

Cedîden ferş için 'uşşâka âdem gönderüp mahsûs

Sipârişlerle işletdi bahâsın eyleyüp i'tâ

Kıta 19 / 19-20 (Vural, 2020, s. 170).

Padişah, bu iş için Başmimar Mehmed Ağa'yı (öl. 1155 / 1742) görevlendirir. İşini ciddiyet ve gayretle yürüten Ağa, İstanbul'da hizmet edenler içinde başı çekmekte ve cümle vakıf işlerinde yer almaktadır. Caminin kapısından mihrabına kadar giydirilmesi görevini üstlenen mimar adına şair, makbul bir işe giriştiği için dua eder. Böylece Ayasofya, süslü elbisesi ile cennet bahçesine dönmüştür.

*Velî bu kâr-ı hayra Hazret-i Aga olup me'mûr
Edâ-yı hizmetinde cidd ü ikdâm eyledi hakkâ*

*Ne Aga ser-firâz-ı hizmet-i dâr-ı sa'âdet kim
Odur hep cümle evkâf-ı şerîfe nâzır u bînâ*

*Kemâl-i zîb ile revnak virüp bu câmi'-i pâke
Döşetdi bâbdan mihrâba dek mergûb u müstesnâ*

*Hemîşe sa'yini²⁰ meşkûr idüp Hak hayrını makbûl
Hemîşe böyle âsâra muvaffak eyleye Mevlâ*

*Ayasofîyye el-hak Cennet-i a'lâya dönmişdür
'Acâ'ib zîb ü fer viridi ana bu hil'at-i zîbâ*

Kıta 19 / 21-25 (Vural, 2020, s. 170-171).

Bundan sonraki beyitlerde şair, Ayasofya'nın daimi bir mabet olması, hiçbir zaman deprem görmemesi, camide ibadetin devam etmesi ve padişahın ömrünün uzun olması için dua eder. Ardından kıtasını padişahın emriyle söylediğini açıklayan Dürrî, 1116 / 1704-1705 tarihini verir.

*İlâhî bu makâmı ma'bed-i İslâm idüp dâ'im
Tezelzül görmeye erkân-ı pâki haşre dek kat'â*

*İçinde ehl-i tâ'at eyledükçe zikr ile tevhîd
Ola tahtında kâ'im ol hidv-i memleket-pîrâ*

*Hemîşe 'ömri uzun kalbi hurrem tab'ı şâd olsun
Be-hakk-ı tâ'at-ı kerrûbiyân-ı 'âlem-i bâlâ*

*Didi fermân-ı şâhenşâh ile târihini Dürrî
"Ayasofîyyeyi Hân Ahmed ilbâs eyledi hâlâ"*

آياصوفيهيى خان أحمد إلباس أيلدى حالا

Sene 1116 / 1704-1705

Kıta 19 / 26-29 (Vural, 2020, s. 171).

²⁰ Kelime; Vural, 2020, s. 170'te "say'ini" şeklindedir.

1.2. Nedim'in Tarih Kıtası

Nedim'in 13 beyitten oluşan tarih kıtası, Sultan III. Ahmed'in Ayasofya'ya yaptırdığı hünkâr mahfili ile ilgilidir. “Târîh Berây-ı²¹ Tevsî'-i Mahfel-i Şâhî Der-Ayasofiyye-i Kebîr” başlıklı manzumenin ilk dört beyti padişahın övgüsüne ayrılır. Padişahın halifeliğine atfen milletin ve dünya halkının imamı olarak vasıflandırılan Sultan, arşılâya asılı olan kılıcı ile minbere çıkıp vaaz eden bir kişi olarak betimlenir. Ufuklar onun benzerini görmemiştir. O, Allah'ın gölgesi; Allah'ın fermanına tabi olandır. Âlem onun imamlığına uyduğundan beri din düzene girmiş, dünyada mutluluk temelleri atılmıştır.

*Mutî'-i emr-i Hak Sultân Ahmed Han-ı Gâzî kim
İmâm-ı mülk ü millet muktedâ-yı halk-ı dünyâdur*

*Hatîb-i minber-i feth u zafer kim tîğının şimdi
Niyâmı cism-i hasm-âvîze gâhî arş-ı a'lâdur*

*Salâdur söylesin varsa nazîrin gördüğü âfâk
Ki hem zıll-ı Hudâ hem tâbi'-i fermân-ı Mevlâdur*

*İdelden ol imâmü'l-müslimîne iktidâ 'âlem
Nizâm-ı dîn ü erkân-ı sa'âdet pâ-y-ber-câdur*

Kıta 14 / 1-4 (Macit, 2017, s. 123).

Sonraki beyitler Ayasofya'ya yapılan yenilemenin sebebini açıklar. Nurla dolu en güzel mabet olmasına rağmen padişah binanın ihya edilmesi isteğindedir. Önceki mahfil dar olduğundan genişletilmesi için ferman verir. Böylece bu güzel mahfil, oraya bir başka renk verir, akli başında olanları bile hayretler içinde bırakır.

*Bu mahfil ma'bed-i pür-nûr-ı hâsu'l-hâsî²² olmagla
Murâd itdi binâsın Hak bu kim şâyân-ı ihyâdur*

*Biraz teng idi evvel şimdi tevsî'in idüp fermân
Müvekkel²³ kıldı destûrın²⁴ ki sadr-ı kâr-fermâdur*

*O gûne virdi ziyet buldı tarh-ı pâki behcet kim
Ziyâret iden ashâb-ı ukûle hayret-efzâdur*

Kıta 14 / 5-7 (Macit, 2017, s. 123).

²¹ Kelime; Macit, 2017, s. 123'te “Berâ-yı” şeklindedir.

²² Kelime; Macit, 2017, s. 123'te “hâs-el-hâsî” şeklindedir.

²³ Kelime; Macit, 2017, s. 123'te “Müvekkil” şeklindedir.

²⁴ Kelime; Macit, 2017, s. 123'te “düstûrun” şeklindedir.

Bundan sonra şair, mahfilin özelliklerini gözde canlandırır: Mahfil âdeta cennet bahçesinde yer alan bir yüce kasırdır. Altından yapıldığı için haşmetli bir divanın serlevhası (başlık) ya da bir fermanın üzerindeki tuğra gibidir. Onun kemerinde ay ve güneş mum olsa şaşılmaz, gece ve gündüz yüce arşın sakinleri etrafında tavaf etse yeridir. Böylece bu Cennet manzarasını görenler, cihanın koruyucusu Sultan'ın ömrü için dua ederler. Nedim'in isteği ise amacı Hz. Muhammed'in emirlerini daim kılmak olan Sultan'ın hükümlerinin kıyamete dek sürmesidir.²⁵

*Bu mahfil câmi'-i pâk-i Ayasofiyede gûyâ
Harîm-i ravza-ı Cennetde bir kasr-ı mu'allâdur*

*Zer-ender-zer ya bir ser-levha-i dîvân-ı şevketdür
Yahud kudretle menşûr-ı sa'âdet üzre tugradur*

*N'ola mihr ü kamer şem' olsa tâk-ı pür-safâsında
Ki rûz u şeb matâf-ı sâkinân-ı 'arş-ı a'lâdur*

*Gören şâhâne tarh u tarz-ı resm-i Cennet-âsâsın
Du'â-yı 'ömr-i hakan-ı cihânân ile gûyâdur*

*Hudâ tâ haşre dek cârî kıla emr-i hümayûnun
Çü dâ'im kasdı şer'-i Ahmed-i Muhtârı icrâdur*

Kıta 14 / 8-12 (Macit, 2017, s. 123).

Son beyit, tarih beytidir ki şair, padişaha kulluğunu arz etmek için tarih söylediğini ve bu mahfili abat edenin padişahın vekil kıldığı Damat İbrahim Paşa olduğunu iletir. Tarih 1142 / 1729-1730'dur.

*İdüp 'arz-ı 'ubûdiyyet Nedîmâ didi târihin
"Kılan bu mahfili âbâd İbrâhîm Paşadur"*

قیلان بو محفلی آباد ابراهیم پاشادر

1142 / 1729-1730

Kıta 14 / 12-13 (Macit, 2017, s. 123).

²⁵ Sultan III. Ahmed'in yaptırdığı mahfil, Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılan bakım ve onarım sırasında, 1263 / 1847'de yenisi ile değiştirilmiştir (<https://arkeofili.com> Erişim tarihi: 30.09.2020).

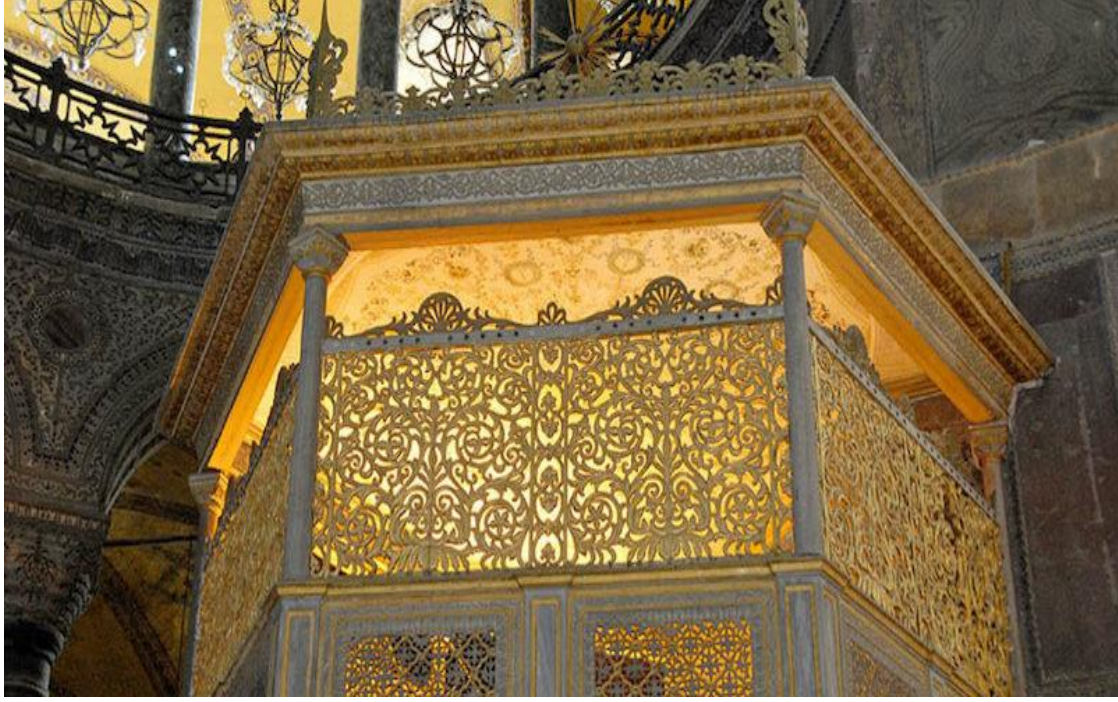

Foto 5: Ayasofya'nın hünkâr mahfili
(<https://arkeofili.com>)

Sonuç

Klasik şiirde Ayasofya farklı sebeplerle şiirin konusu olur. Gazel, kaside, beyit, tarih kıtaları ve tarih kitaplarında Ayasofya Camii, bir ibadet mekânı olmasının ötesinde sosyal yaşamın merkezi ve sevgilinin güzelliğinin kıyaslandığı bir mabet olarak dikkat çeker. Ayrıca şiirlerde Ayasofya'nın mimari özellikleri işlenerek cami, okuyucunun gözünde tasvirlerle canlandırılır. Bir yandan da o ulu kubbenin altında yaşanan dinî hayata ışık tutulur. Tüm bu yönleri ile hayata olan yakınlığı bir kez daha ispatlanan klasik şiir, tarihçiler için de belge niteliği taşımaktadır.

Ayasofya'nın tadilat ve yenilemeleri için yazılmış tarih kıtaları içinde hem Dürrî'nin hem de Nedim'in şiirleri restorasyon tarihçileri için de kıymetlidir. Çünkü Dürrî'nin bu manzumede bahsettiği ve Sultan III. Ahmed tahta çıktıktan bir sene sonra yaptırılan yenilemelere, Ayasofya'nın tadilatına ilişkin herhangi bir çalışmada rastlanmaz. Nedim'in tarih kıtası ise Sultan III. Ahmed'in son saltanat yıllarında hünkâr mahfilinin genişletilmesi sebebiyle yazılmış olup 1142 / 1729-1730 tarihini göstermektedir. Hünkâr mahfilinin genişletilmeyle ilgili Dürrî ve Sâbit'in tarih kıtaları da mevcuttur. Bunlara göre ise mahfil, 1118 / 1706-1707'de genişletilmiştir. Tarih kıtaları arasında ihtilaf varmış gibi görünmekle birlikte yapılan araştırmalar sonucunda mahfilin 1118'de genişletildiği, 1142'de ise dışa çıkıntılı hâle getirilmek suretiyle genişletildiği anlaşılmıştır. Bu nedenle iki kere tadilat gören mahfile ilişkin bu kıtalar, sanat tarihi ve mimarlık çalışmalarına da kaynaklık edecek konumdadır.

Dürrî ve Nedim'in tarih kıtaları, bazı benzerlik ve farklılıkları ihtiva eder. Manzumeler padişahın övgüsüyle başlayıp duası ile son bulur. Ayasofya, Dürrî'nin şiirinde hem dinî hem de mimari havası ile yansıtılır. Nedim ise caminin bir yapı olarak övgüsü yanında daha çok yaptırılan hünkâr mahfiline yoğunlaşır.

Kaynaklar

- Akgündüz, A., Öztürk S. ve Baş Y. (2005). *Üç devirde bir mabed Ayasofya*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Akkaya, M. (2004). Osmanlıların Ayasofya'ya katkıları. *İstanbul Üniversitesi Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu*, 30-31 Mayıs 2003. İstanbul:
- Aksoyak İ. H. ve Arslan M. (2018). *Haşmet divanı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Angı, S. (2011). İstanbul tarihi yarımada'daki antik yapılarda ve anıtlarda kullanılan doğal taşların özellikleri ve korunmuşluk durumları. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, 14, 44-57.
- Arıkan, T. (2019). *Ayasofya hünkâr mahfili ahşap şebekeleri: korunma durumunun tespiti ve müdahaleler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, M. (2002). Osmanlı'da bir muhteşem şenlik: Şehzade Sultan Mehmed'in (III. Mehmed) sünnet düğünü. *Türkler*, C XI, 871-886. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Arslan, M. (2018). *Bursalı İffet divanı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Aslan, F. (2009). *Ayasofya efsaneleri (tespit-inceleme)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydemir, Y. (2017). *Ravzî divanı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Bağrıaçık, M. Z. (1996). *Dürrî ve divanındaki tarih manzumeleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bektaş, E. (2017). *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev divanı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Bektaş, S. (2011). *Ayasofya Haseki Hürrem Sultan hamamı restorasyon önerisi ve kütüphane olarak işlev kazandırılması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî divanı, I-II*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Celâl-zâde Koca Nişancı Mustafa Çelebi. (İstinsah Tarihi: 1165 / 1751-52). *Târîh-i kal'a-i İstanbul ve ma'bed-i Ayasofya*. İstanbul Büyükşehir Belediye Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, No: 138 / 3, yk. 67b-100a.
- Çağatay, N. (1978). Eski çağlardan bu yana zaman ölçümü ve takvim. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1) , 105-138.
- Çavuşoğlu, M. (1977). *Yahyâ Bey divan, tenkitli basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Diker, H. F. (2010). *Belgeler ışığında Ayasofya'nın geçirdiği onarımlar*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, S. (2009). Sultan Abdülmecit Döneminde İstanbul Ayasofya Camii'ndeki onarımlar ve çalışmaları aktaran belgeler. *Bilig*, 49, 1-34.

- Erbay, N. (2018). Kültürel bir değer olarak Ayasofya'nın 17. yüzyıldan bugüne bir izdüşümü: Nâbî'nin Ayasofya redifli gazeli. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 20, 131-144.
- Erol, A. (2006). *Klasik İslâm döneminde ulaşım*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eygi, M. Ş. (1994). *Ferik Ahmed Muhtar Paşa, feth-i celil-i Kostantiniyye*. İstanbul: Bedir Yayınları.
- Eyice, S. (1991). Ayasofya. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C IV, 206-210. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eyice, S. (1993). Ayasofya. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C I, 456. İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayınları.
- Gıynaş, K. A. (2017). *Pervâne Bey mecmuası*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Gökbilgin, M. T. (1988). Mehmed III. *İslâm Ansiklopedisi*. C VII, 535-547. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Gökyay, O. Ş. (1996). *Evliya Çelebi seyâhat-nâmesi, I*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gürgendereli, M. (2017). *Mostarlı Hasan Ziyâ'î divânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Hoca Sadeddin Efendi. *Tâcü't-tevârih*. Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi. No: 586.
- Işın, P. M. (2010). Ayasofya çöreği. *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*. İstanbul: Kitap Yayınları.
- İkinci, A. (2014). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayasofya*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karacan, T. (1991). *Bosnalı Alaeddin Sâbit, divan*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Karakuş, F. (2019). İstanbul'daki Osmanlı dönemi tarihi su sistemlerinin incelenmesi. *Türk Hidrolik Dergisi*, 3(1), 14-29.
- Kleinbauer, W. E., White, A. ve Matthews, H. (2004). *Ayasofya*. Çeviri: Handan Cingi, İstanbul: Scala Publishers.
- Köksal, M. F. (2012). *Edirneli Nazmî, mecma'u'n-nezâ'ir*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kurtoğlu, O. (2017). *Zâtî divanı, gazeller dışındaki şiirler (inceleme-tenkitli metin)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Macit, M. (2017). *Nedîm divanı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Necipoğlu, G. (1993). The life of an imperial monument: Hagia Sophia after Byzantium. *Hagia Sophia from the age of Justinian to the present*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Özcan, A. (1989). *Şaka'ik-ı nu'maniye ve zeyilleri, Şeyhî Mehmed Efendi, vekâyi'u'l-fuzalâ, IV*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Pala. İ. (1999). Ayasofya ve şiir. *Yağmur*, 4, 43-48.
- Parmazsızoğlu, İ. (1979). *Hoca Sadeddin Efendi, tâcü't-tevârih 2*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Sarikaya, E. (2019). Türk mutfak kültürünün şiire yansımaları bağlamında Ravzî'nin pilav kasidesi. *RumeliDE, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 319-327.
- Talay, A. (1994). Dürri Ahmed Efendi. *TDV İslâm Ansiklopedisi. C X*, 34-35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Taşcan, A. ve Çağlar, İ. M. (2018). Celâl-zâde Mustafa Çelebi'nin "târîh-i kal'a-i İstanbul ve ma'bed-i Ayasofya" adlı eserinde Hz. Muhammed. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (17), 1-22.
- Uzun, M. İ. (1995). Ezher. *TDV İslâm Ansiklopedisi. C XII*, 53-58. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1958). On altıncı asır ortalarında yaşamış olan iki büyük şahsiyet, Tosyalı Celâl-zâde Mustafa ve Salih Çelebiler. *Belleten, XXII*(87), 391-441.
- Vural, R. (2020). *Dürri Ahmed Efendi divanı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Yazar, İ. (2017). *Kânî divanı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Yazıcı, T. (1995). Emeviyye camii. *TDV İslâm Ansiklopedisi. C XI*, 108-109. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yılmaz, K. (2017). *İbrahim Tırsî ve dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- <https://arkeofili.com/ayasofya-hakkinda-bilmeniz-gereken-30-bilgi> Erişim tarihi: 30.09.2020
- [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Turkey,_Istanbul,_Hagia_Sophia_\(Ayasofya\)_3944624261.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Turkey,_Istanbul,_Hagia_Sophia_(Ayasofya)_3944624261.jpg) Erişim tarihi: 30.09.2020
- <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29684/din-isleri-yuksekkurulundan-ayasofya-camii-ile-ilgili-aciklama> Erişim tarihi: 10.10.2020
- <https://www.sanatiyolculugu.com/dunyanin-8-harikasi-ayasofyada-mozaikler/> Erişim tarihi: 30.09.2020

Extended Abstract

In classical poetry, Hagia Sophia becomes the subject of poetry for different reasons. In the gazel, ode, couplet, history continents, and history books, Hagia Sophia Mosque attract attention as a center of social life and a temple where the beauty of the beloved is compared, beyond being a place of worship. In addition, the architectural features of Hagia Sophia are handled in the poems, and the mosque is animated with depictions in the eyes of the reader. On the other hand, the religious life lived under that great dome is shed light. Classical poetry, which is proved once again with all these aspects, is a document for historians.

Sultan III. Ahmed carries out activities in the first and last years of his reign to renew the Hagia Sophia Mosque and to add some additions to it. The quatrain of Dürri and dated 1116 / AD 1704-1705 is about the renovation of the mosque from the door to the altar and is written for the commemoration of its charity. The verse, which consists of 29 couplets, is titled "Sultân Ahmed Hanun Câmî'-i Ayasofiyeyi İlbâs Buyurdıkları Târîhdür." The Sultan, who is described as the supreme khan Ahmed Khan in the praise of three couplets, is described as unique among sultans with his clean personality as usual. The next couplets are devoted to the praise of Hagia Sophia. In the first part of the praise, which can be divided into two parts, the lofty and religious atmosphere of Hagia Sophia is exhibited, and the architectural features are exhibited in the other: Hagia

Sophia, a place of mercy, is unique in the world in terms of strength. It has such a style, such a beauty that none of the architects in the world can imitate this architecture. Its lamps are almost illuminating the realm of heavenly light. Its walls, ceiling, floor, and arches are of pure marble. Other verses that shed light on the religious and daily life of Hagia Sophia and reflect the air inhaled there to the present, convey the following: If they pray with the purity of the heart on his doorstep, the state and the hereafter will be easier for those people. The mosque is the place where every prayer is accepted and the lights of mercy descend. The inside is full of those who repent to sin like the Kaaba. Chief Architect Mehmed Ağa, assigned by the Sultan, who carries out his work with seriousness and diligence, leads among those serving in Istanbul and is involved in foundation works. On behalf of the architect, who undertook the task of dressing the mosque from its door to its altar, the poet prays for undertaking such an acceptable job. Thus, Hagia Sophia returned to the Garden of Eden. In the following couplets, he prays for Hagia Sophia to be a permanent temple, never to see an earthquake, to continue worshipping in the mosque, and to ensure the long life of the sultan. Explaining that he told the quatrain by the order of the sultan, Dürri gives the date H. 1116 / AD 1704-1705

The first quatrains of Nedim's poem titled "Târîh Berâ-yı Tevsî'-i Mahfel-i Şâhî Der-Ayasofiyye-i Kebîr" are devoted to the praise of the sultan. Described as the imam of the nation and the people of the world, referring to the caliphate of the sultan, the Sultan is described as a person who rises to the pulpit with his sword hanging in the sky. Since the world obeyed his imam, religion has been in order and the foundations of happiness have been laid in the world. The following quatrains explain the reason for this renewal made to Hagia Sophia. The previous gathering place is narrow. Thus, this beautiful gathering place gave it a different color, and even the sane ones were astonished. After that, the poet animates the features of the gathering place. The gathering place is almost a lofty pavilion located in the garden of Paradise. The gathering place made of gold is like the ser-plate (title) of a majestic divan or the sultan's signature on a firman. Here, those who see this Paradise scene pray for the life of the protector of the world, Sultan. The last quatrain is the quatrains of history, which the poet conveys that he told the sultan the date to present his servitude and that the person who abducted this place was Damat İbrahim Pasha, whom the sultan appointed as his deputy. The date is 1142 / AD 1729-1730.

Among the historical quatrains written for the renovation and renewal of Hagia Sophia, both Dürri's and Nedim's poems are also valuable for restoration historians. Because Dürri mentioned in this poem and the renovations made one year after Sultan Ahmed III ascended the throne, are not encountered in any work related to the renovation of Hagia Sophia. The historical quatrain of Nedim was written due to the enlargement of the sultan's body during the last reign of Sultan Ahmed III and shows the date of 1142 / 1729-1730. There are also historical quatrains of Dürri and Sâbit related to the enlargement of the Sultan's Lodge. According to them, the mahfil was enlarged in 1118 / 1706-1707. Although there seems to be a disagreement between the quatrains of history, it was understood that the mahfil was enlarged in 1118 and in 1142 it was enlarged by making it protruding. For this reason, these quatrains related to the gallery, which has been renovated twice, are in a position to be a source for art history and architectural studies.

Both historical quatrains contain similarities and differences. The poems start with the praise of the sultan and end with his prayer. Hagia Sophia is reflected in Dürri's poetry with both its religious and architectural style. Nedim, on the other hand, focuses more on the sultan's court, which was built, in addition to the praise of the mosque as a building. He thinks that the mosque became even more beautiful with gathering place.

